

мр Александар Раковић

истраживач-сарадник

Министарство вера Републике Србије

Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914.

Анстракт: У раду су објашњени многобројни предлози и расправе који су од 1899. до 1914. за тему имали оснивање православног богословског факултета, православне духовне академије или православног богословског одсека на београдској Великој школи и Београдском универзитету. Рад је писан на основу објављене архивске грађе из фондова Архива Србије, оновремене штампе, периодике и друге библиотечке грађе, као и новије литературе.*

Питање православне теологије у високом школству Србије отворено је средином 19. века. Иако је о овој теми расправљано током наредних педесетак година, иако су позитивно мишљење о отварању високе теолошке школе на београдском Лицеју и Великој школи давали представници власти, научници и стручњаци, богословске студије нису отворане чак и када се чинило да се налазе на дохват руке.¹

Политичке борбе, ратови, каткад веома лоши односи државног и црквеног врха, промена српских династија и друге прече државне бриге несумњиво су утицали на дуго пролонгирање оснивања високе теолошке школе у Београду. Делимично је на кашњење богословског факултета утицао и однос Православне цркве у Краљевини Србији (Српска црква) према овом питању. Врх Српске цркве је на размеђу два века изражавао дилему према статусу високог теолошког образовања: да ли ће оно бити организовано као богословски факултет у оквиру Велике школе или Универзитета, те да ли ће бити духовна академија са или без институционалних веза са другим београдским факултетима. Законом о Универзитету из 1905. године постигнуто је наизглед компромисно решење којим су присталице духовне академије ипак однеле привремену победу над богословским факултетом, али сасвим пирову јер духовна академија није установљена иако је то помнутим законом било предвиђено.

Погледајмо како су изгледали предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији од прелома векова до Првог светског рата и какав је био однос јавности према овом важном просветном питању.

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 30. маја 2008. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије. Аутор је дипломирао и магистрирао историју на Филозофском факултету у Београду, где је од 2008. докторант.

¹ О разним пројектима и предлозима из 19. века за оснивање богословског факултета видети у: Љубодраг Поповић, „Богословски факултет – од идеје до реализације“, *Српска теологија у двадесетом веку*, 1, Београд 2007.

Препознавање проблема и тражење решења за високо теолошко образовање у Србији на прелому 19. и 20. века

Аустрофилска политика кнеза, а потом краља Милана Обреновића довела је 1881. до свргавања митрополита Михаила Јовановића, поглавара Српске цркве, и до поделе црквене јерархије. Након абдикације Милана Обреновића митрополит Михаило се 1889. вратио из Русије и заузео је своје место на челу Српске цркве. Успостављена је канонска јерархија. Међутим, све до смрти митрополита Михаила 1898. није дошло до помирења две групе епископа које су током осамдесетих година биле у сукобу. До измирења јерархије дошло је средином фебруара 1898. пошто је за новог митрополита Србије изабран Инокентије Павловић. Поред унутрашњих сукоба Српску цркву и друштво су на прелому векова додатно слабиле сталне смене српских влада.²

У ово време је дошло и до објективног сагледавања кризе богословског школства у Србији. Српски свештеници модернијих погледа су почетком последње деценије 19. века били сасвим уверени да се грађанство одаљило од цркве јер је постало образованије од градског свештенства. Решење за овај проблем видели су у озбиљној реорганизацији црквеног школства и напуштању застарелог уређења Београдске богословије која је нудила оскудно образовање. Предлагали су да се поред средњег установи и више или високо теолошко образовање.³ Избегавање овакве реорганизације сматрано је штетом за „напредак српске цркве и државе“ која ће онемогућити да српски грађани у црквама слушају добре беседнике „с вишим образовањем и већом научношћу и даром“, какве у неким црквама слушају „најинтелигентнији и најобразованији грађани, нпр. Париза и Лондона“.⁴

Проблем је, дакле, уочен и времена за одуговлачење било је све мање. У Српској цркви су били сигурни да им образовање у старој Београдској богословији не даје ваљане кандидате за студије теологије и због тога је извршена реформа средњошколског образовања. Црква је укинула стару Богословију и основала

² Ђоко Слијепчевић, нав. дело, 388-397, 411-415, 419-423. – Митрополит Михаило се налазио на челу Српске православне цркве у Србији од 1859. до 1881. и од 1889. до 1898. године. Милан Обреновић га је збацио са црквене власти 1881. због Михаилове окренутости ка Русији. На митрополитски трон Михаило се вратио 1889. године. Митрополит Инокентије је водио Српску православну цркву у Србији од 1898. до 1905. – Михаило (Милоје) Јовановић (Сокобања, 1826 – Београд, 1898), завршио Београдску богословију и Духовну академију у Кијеву. За епископа шабачког изабран је 1854, за митрополита београдског 1859. Био је посвећен развијању црквене просвете. Према: *Енциклопедија српског народа*, Београд 2008, 676. – Инокентије (Јован) Павловић (Шабац, 1840 – Београд, 1905), завршио Семинарију и Духовну академију у Кијеву. за епископа нишког изабран 1894, за митрополита београдског 1898. Према: Ђоко Слијепчевић, нав. дело, 388-397, 411-415, 422-423.; – За разлику од Ђока Слијепчевића, Радмила Радић наводи да митрополит Инокентије није окончао студије на Духовној академији у Кијеву. У: Радмила Радић, „Образовање свештенства...“, 113.

³ Дим. К. Михајловић, „На прагу преуређења наше Богословије“, *Весник Српске Цркве*, фебруар 1892, 162-180.; Р., „Пројекат закона о Богословији“, *Весник Српске Цркве*, јун 1892, 576-585.; Н. Р., „Богословија и Учитељска школа“, *Весник Српске Цркве*, јул 1892, 654-669. – Више о полемици у: Александар Раковић, „Академска и политичка расправа о Богословском факултету током 1919. године (са освртом на раније писање Весника Српске цркве)“, *Српска теологија у двадесетом веку*, 1, Београд 2007, 110-114. – Овај рад је презентован 26. октобра 2006. на научном скупу Српска теологија у двадесетом веку који је одржан на Православном богословском факултету у Београду и објављен је у истоименом зборнику у фебруару 2007.

⁴ Н. Р., „Богословија и Учитељска школа“, *Весник Српске Цркве*, јул 1892, 654-669. – Чланак је потписан иницијалима Н. Р. – Поред ових разлога, мислило се и да би оснивање више Богословије могло у будућности да осујети развој верских секти.

нову. Упис ученика у нову деветогодишњу Богословију Светог Саве у Београду, која је требало да унапреди црквено школство, почео је 1900. године.⁵ Митрополит Михаило је ову школу осмислио према руском примеру.⁶ О озбиљној организацији теолошких студија тек сада је могло бити речи.

Митрополити Михаило и Инокентије су сматрали да је оснивање духовне академије боље решење од богословског факултета.⁷ Обојица епископа су студирала на Духовној академији у Кијеву⁸ и ова чињеница је знатно допринела да околности око решавања статуса високог теолошког образовања и у Србији крену ка фаворизовању концепта духовне академије. Митрополит Михаило је, иначе, имао намеру да најбоље моделе руског богословског школства пренесе у Србију. Врло утицајни архимандрит Нићифор Дучић је, пак, сматрао да у Србији због недостатка адекватног наставног кадра нема услова за стварање духовне академије и да свршене богослове треба слати у Русију.⁹ Нема сумње, дакле, да је црквени врх крајем 19. и почетком 20. века био склон концепту духовне академије.

У *Просветном гласнику* из јуна 1899. забележени су преговори Комисије за израду пројекта закона о претварању Велике школе у универзитет и представника Српске цркве, који су одржавани крајем марта и почетком априла 1899. Црквена делегација коју су чинили ректор Београдске богословије архимандрит Кирило и наставници ове школе Стеван Веселиновић, Петар Протић, Стеван Димитријевић и др Чедомиљ Митровић дошла је неусаглашеног мишљења. Архимандрит Кирило и Стеван Веселиновић били су на почетку разговора за оснивање духовне академије. Кирило је доцније пристао на оснивање богословског факултета који би формом више био налик духовној академији него универзитетском факултету. Веселиновић је неозбиљно предложио да се Филозофски факултет стави под управу Српске цркве и на њему изучавају теолошки предмети. Петар Протић и Стеван Димитријевић су били за оснивање богословског факултета, а овај други је мислио да факултет треба да буде под црквеном управом. Нема података о чему је говорио Чедомиљ Митровић, који је имао једну од најважнијих улога у оснивању Православног богословског факултета на Београдском универзитету 1919. Чини се да су Комисија и црквена делегација могле да усагласе ставове о споразумном именовању професора богословског факултета од стране Министарства просвете и Српске цркве, али нису могли да се договоре да богословски факултет уписују и матурирани гимназисти. Иако је у Комисији уочено „неслагање“ са црквеном делегацијом, мишљење председника Комисије Стојана Бошковића „да опадање религиозности код нас долази поглавито од недовољне богословске спреме наших свештеника“ пресудило је да Комисија 6. априла 1899. до-

⁵ У., „Богословија Св. Саве“, *Весник Српске Цркве*, децембар 1900. 1413-1415. – Чланак је потписан иницијалом У. Претходна „Богословија је остала са својим старим устројством све до времена (1904 г.) када је краљевским указом затворена“. Видети у: С. М. Веселиновић, „Виша богословска спрема“, *Весник Српске Цркве*, фебруар 1907, 81-83.

⁶ Ђоко Слијепчевић, нав. дело, 363.

⁷ „Теолошки факултет“, *Политика*, 29. март 1907.

⁸ Ђоко Слијепчевић, нав. дело, 355-357, 423.

⁹ Ђоко Слијепчевић, нав. дело, 363-364. – Нићифор Дучић, (Луг, Херцеговина, 1832 – Београд, 1900), архимандрит од 1863. У Црној Гори отворио десет основних школа и 1864. Цетињску богословију. Поред осталих високих положаја које је заузимао у Србији, био је народни посланик од 1877. до 1880. и од 1893. члан Српске краљевске академије. Према: *Енциклопедија српског народа*, 323-324.

несе начелну одлуку о оснивању богословског факултета.¹⁰ Према *Просветном гласнику* видимо да представници Српске цркве на састанцима са Комисијом нису наступили јединствено. У црквеној делегацији је било неслагања око карактера високе теолошке школе, а неслагања са Комисијом око других питања била су још наглашенија. Врло је значајна и чињеница да је Комисија своју одлуку донела због „опашања религиозности“ у народу.

Весник Српске цркве је у априлу 1899. објавио како разговори о оснивању богословског факултета нису текли глатко: „Комисија за проучавање питања о подизању наше Велике Школе на универзитет“ је „са изасланицима високопреосвећенога господина Митрополита водила реч о томе: под каквим условима или погодбама, да се отвори Теолошки факултет. У почетку је ово питање изашло на извесне тегобе, које су на другој седници отклоњене. И тако је сада у изгледу, да ће се отворити Теолошки факултет на универзитету Краља Александра I. под оним условима, које предлаже црква“.¹¹ У чланку *Весника Српске цркве* нема речи о неслагањима у црквеној делегацији која учувамо у *Просветном гласнику*. Кроз писање *Весника Српске цркве* и *Просветног гласника* већ тада можемо да наслутимо дуално решење (које је озваничено у Закону о Универзитету из 1905. године) о богословском факултету као духовној академији. Но, разговори и расправе далеко да су били окончани.

Професор Техничког факултета Велике школе др Богдан Гавриловић је на седници Комисије за израду предлога о оснивању Универзитета одржаној 27. октобра 1902. рекао како „сумња да би се одмах могао отворити и Теолошки факултет. За њега не би било у први мах ни професора ни ђака. Корисније је стога установити претходно једну Академију која би се постепено претворила у факултет“.¹² Комисија је на истој седници једногласно усвојила предлог да у састав будућег универзитета уђе и богословски факултет, с тим што статус није прејудициран.¹² За прецизирањем тада и није било потребе јер је према мишљењу Академског савета Велике школе богословски факултет требало „поступно отварати“.¹³

Крајем 1902. године професори Велике школе су се успротивили Предлогу закона о Универзитету који је израдио Академски савет јер „медицински факултет никако и не помиње, а отварање богословског факултета одлаже на неизвесна времена“. Сматрали су да универзитет не може бити потпун само са Филозофским, Правним и Техничким факултетом. Професори су у представци Народној скупштини и Министарском савету написали да је богословски факултет потребан

¹⁰ *Просветни гласник: Службени лист Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије*, јун 1899, 341-342. – Састанци Комисије и Српске православне цркве одржани су 23. марта, 30. марта и 6. априла 1899. – Стојан Бошковић (Свилајнац, 1833 – Београд, 1908), завршио Лицеј у Београду. Био је министар просвете Кнежевине Србије. Ректор Велике школе 1877/78. Био је посланик Краљевине Србије у Букурешту, Атини, Паризу и Бриселу. Према: Бранислава Јордановић, нав. дело, 42.

¹¹ „Црквени гласник – Теолошки факултет“, *Весник Српске Цркве*, април 1899, 349-350.

¹² *Филозофски факултет Велике школе 1895-1905: Архивска грађа из фондова Архива Србије*, V, Београд 2005, 343-344. – Богдан А. Гавриловић (Нови Сад, 1864 – Београд, 1947), студије математике завршио у Будимпешти где је и докторирао 1887. Предавао математику на Филозофском и Техничком факултету Велике школе у Београду. Ректор Београдског универзитета од 1910. до 1913. и од 1922. до 1924. Био је председник Српске краљевске академије и дописни члан Југославенске академије знаности и умјетности. Према: *Енциклопедија српског народа*, 218.; као и Бранислава Јордановић, нав. дело, 80.

¹³ Исто, 346-347.

Српској цркви јер „свештеници српског народа немају завода за своје највише стручно образовање у својој средини, него га морају тражити по туђини, а то је веома штетно, баш и онда, ако то чине у чисто православним теолошким факултетима другог ког племена, нпр. у руским, грчким и румунским“. „Још горе је ако су наши богослови приморани, да уче у теолошким факултетима друге које вере. Таких примера, на жалост, има доста, нарочито у последње време“. „Теолошки факултет потребан нам је и с обзиром на наше домаће прилике. Већ је крајње време, да наше свештенство подигнемо на виши степен стручног, научног, па и општег образовања, како би у народу што боље вршило своју узвишену задаћу“. ¹⁴

Примећујемо, дакле, оновремено уверење да нема кадрова ни за професоре ни за студенте богословског факултета. Да би у десетогодишњој перспективи обезбедила студенте, Српска црква је реформисала своје средњошколско образовање. Видимо да је део академске елите уважавао ову реалност, али и да је део сматрао како национални и политички разлози треба да превагну ка оснивању богословског факултета. Сви ови аргументи, укључујући и дилему да ли богословски факултет треба да има ранг једнак осталим факултетима или да буде духовна академија са посебним статусом, остали су актуелни и касније. Питање богословског факултета није решено ни крајем 1902. ни 1903. године. Тешке политичке прилике изазване сменом династија у Србији потисле су много шта у други план. Прерастање Велике школе у универзитет, а самим тим и оснивање богословског факултета, ушло је поново у процедуру 1904. године.

Богословски факултет као духовна академија у Закону о Универзитету из 1905. године

На септембарским изборима за Народну скупштину 1903. године победу су остварила два радикалска крила добивши укупно 90% гласова. Народна радикална странка је освојила 75, Самостална радикална странка 66, Либерална странка је освојила 17 посланика, а Напредна странка и Социјалдемократска странка по једног.¹⁵ Две радикалске струје чиниле су коалициону власт у два владина мандата до новембра 1904. године, а потом је нову владу са Николом Пашићем на челу оформила Народна радикална странка.¹⁶ У време овог Министарског савета и истог састава Народне скупштине коначно је отворен Београдски универзитет.

Предлог закона о Универзитету је пре уласка у скупштинску процедуру одобрио Државни савет, а по овлашћењу краља Петра Карађорђевића предлог је 15. децембра 1904. представљен Народној скупштини. Затим је о Предлогу закона о Универзитету позитивно мишљење дао надлежни Одбор који је за свог известиоца одредио једног од лидера Самосталне радикалне странке Љубомира Стојановића. Након што је прихваћен у Законодавном одбору, Предлог закона о Универзитету је упућен на разматрање посланичком клубу владајуће Народне радикалне странке. Тек пошто је тамо одобрен стигао је у фебруару 1905. посланицима на претресање.¹⁷

¹⁴ Исто, 348-349.

¹⁵ Боро Мајданац, *Народна скупштина Србије*, Београд 2001, 79-80.

¹⁶ *Владе Србије*, Београд 2005, 205-209.

¹⁷ Драгослав Јанковић, „Претварање Велике школе у Универзитет 1905. године“, *Универзитет у Београду 1838-1988*, Београд 1988, 57.

Богословски факултет је требало да буде установљен чланом 4. „као самостална Духовна Академија, по нарочитом закону“.¹⁸ Расправа о Предлогу закона о Универзитету је почела 7. фебруара 1905,¹⁹ а Народна скупштина га је усвојила 19. фебруара 1905.²⁰ Од 117 присутних посланика чак 110 је гласало за Закон о Универзитету.²¹ На снагу је ступио 27. фебруара 1905.²² У Закону о Универзитету је остао и предложени члан 4. у неизмењеном облику.²³ Током посланичке расправе питање оснивања богословског факултета је углавном узгредно дотицано. Но, на мишљења тројица дискутаната се ипак мора обратити пажња.

Министар просвете и црквених послова Андра Николић је 7. фебруара 1905. током говора у Народној скупштини поводом разматрања Предлога закона о Универзитету рекао: „Односно факултета богословског ствар стоји с једне стране лакше, а с друге стране теже. Што се тиче оснивања богословског факултета, нема тешкоће у погледу новчаних средстава као у медецинском факултету и с те стране могли бисмо овај факултет и раније установити. Он ипак није одмах установљен, и у почетку закона, где се говори о факултетима, каже се: да ће се богословски факултет основати као духовна академија по нарочитом закону. Та одредба има свој нарочити разлог који ћу вам у кратко објаснити, и који је у том што богословски факултет не може бити у предавању потпуно слободан. Питање вере има једну финоћу, која се не може потпуно да сложи са слободом у предавању. И ако је учење наше православне вере слободно, много слободније него нпр. Католичко, ипак има основаног разлога да се богословска предавања морају тако уредити да ту и црквена управа задржи свој утицај. Због тих финоћа и таквих разлога ми смо се задржали на томе, да доцније богословски факултет уредимо“.²⁴ Министар је, дакле, потпуно подржао став дела врха Српске православне цркве да јој је потребна духовна академија, а не богословски факултет равноправан осталим факултетима на универзитету. Ово је, наравно, био и став Министарског савета.

Истим поводом известилац о Предлогу закона о Универзитету Љубомир Стојановић је говорио: „Има још једна особина овога пројекта, а то је да се сада-

¹⁸ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, I, XXVII редовни састанак Народне скупштине држан 15. децембра 1904, Београд 1905, 999-1004.

¹⁹ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LV редовни састанак Народне скупштине држан 7. фебруара 1905, Београд 1905, 1460.

²⁰ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LXVII редовни састанак Народне скупштине држан 19. фебруара 1905, Београд 1905, 1729-1731.

²¹ Иван Божић, *Постанак и развој Универзитета у Београду*, Београд 1988, 16.

²² „Закон о Универзитету“, *Српске новине: Службени дневник Краљевине Србије*, 27. фебруар 1905.

²³ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LVIII редовни састанак Народне скупштине држан 10. фебруара 1905, Београд 1905, 1529.

²⁴ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LV редовни састанак Народне скупштине држан 7. фебруара 1905. Београд 1905, 1462. – Андра Николић (Београд, 1853 – Париз, 1918), књижевни критичар, оснивач и један од лидера Народне радикалне странке. Више пута министар, био је и председник Народне скупштине. Према: *Енциклопедија српског народа*, 747.

ња Велика Школа са проглашавањем Универзитета рашири у прави Универзитет. И данас има Универзитета на страни, који немају све факултете. Овим се поставља услов да се то прошири тиме, што ће се на философском одсеку установити један пољопривредни одсек, апотекарски курс, и може се установити катастарски курс; а спремаће се и за отварање богословског факултета, који се сада не установљава не зато, што немамо чиме, него због тога, што немамо ученика за тај факултет, пошто садања богословија ‘Св. Саве’ нема свршених ученика, који би могли слушати тај факултет, (а познато вам је, да је стара богословија укинута)²⁵.

Током ватреног говора против митрополита Инокентија посланик Алекса Ратарац је говорио о протекцији којом су неки богословски кандидати одлазили на школовање у стране духовне академије. Нарочито је у том смислу поменуо школовање митрополита Инокентија у Русији. Ратарац је Инокентија сматрао некавалитетним богословом и епископом. На крају свог обраћања је рекао да се такве грешке у одабирању кандидата за богословске студије не би могле десити на београдском универзитету чијем је оснивању дао своју подршку.²⁶ Овај говор је могао бити схваћен и као мишљење против духовних академија, иако му је главни циљ био да оцрни митрополита Инокентија кога је Ратарац, иначе, презирао. Оптужио га је да је Српску цркву начинио слабом и „онеспособљеном за сваки озбиљан задатак у друштву“.²⁷

Београдски леволиберални дневни лист *Политика* се убрзо критички осврнуо на излагање министра Андре Николића који је упитан „којим се путем решила ствар у корист Духовне Академије“ под старатељством Светог архијерејског сабора и да ли је у питању била „закулисна радња“ јер, према *Политици*, о овом питању није било консултација са угледним српским теолозима. Министар је упозорен да није уважио разлику између теологије као науке и религије. Наглашено је да су за лоше стање у црквеном образовању управо криви бивши студенти духовних академија који, иначе, „не показују Бог зна какав успех на пољу теологије“. Закључено је да се ове грешке могу исправити само оснивањем богословског факултета на универзитету.²⁸ И према београдском дневном листу *Правда*, који је био близак тада slabим напредњацима, оснивање универзитета у Београду било би погрешно без богословског факултета јер „за један српски универзитет он је много важнији од медицинског, већ и због наших националних задатака“.²⁹

²⁵ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LVI редовни састанак Народне скупштине држан 8. фебруара 1905. Београд 1905, 1474. – Љубомир Стојановић (Ужице, 1860 – Праг, 1930), дипломирао на Великој школи у Београду, где је и предавао. Један од оснивача Самосталне радикалне странке. Био је председник Владе Краљевине Србије од 16. маја 1905. до 1. марта 1906. Више пута је био министар просвете и црквених дела и једном министар унутрашњих дела Краљевине Србије. Био је редовни члан Српске краљевске академије и њен секретар од 1913. до 1923. Према: *Енциклопедија српског народа*, 1100.; као и: *Владе Србије*, 201-222.

²⁶ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LVII редовни састанак Народне скупштине држан 9. фебруара 1905, Београд 1905, 1516.

²⁷ Алекса Ратарац, *Митрополит Инокентије пред судом јавности и Светога сабора архијерејског*, Београд 1904, 1-7.

²⁸ „Теолошки факултет или духовна академија?“, *Политика*, 11. фебруар 1905.

²⁹ Б. С. Николајевић, „Пред Српским Универзитетом“, *Правда*, 16. фебруар 1905.

У исто време када је реаговала *Политика*, уследио је изненађујући чланак у *Гласнику Православне цркве у Краљевини Србији*, званичном органу Светог архијерејског сабора. У њему није било ничег од наклоности духовној академији. Напротив. Поддржано је писање *Политике* и наглашено да су одржана „два састанка професора и кандидата богословља, на којима је утврђено да је теолошки факултет за Србију у свему кориснији од Духовне Академије, и да за то треба настати код меродавних чинилаца, да се Духовна Академија ни у ком случају не установљава. Међутим, како ће се установа овог факултета извршити нарочитим законом, ми се надамо да ће г. Министар при изради закона имати у виду поглавито ове две ствари: да је Духовна Академија у опште католичка установа, са неправилним задатком да ограничава слободу наставе, више него што то *regula fidel* тражи, – и да је она, као интернат, с великим бројем професора, онемогућена у Србији већ зато, што врло скупо стаје“.³⁰

Овако изнешен став је свакако врло интересантан. Ради се о реакцији српских теолога, чије је мишљење *Политика* призивала, али откуд он баш сада тек пошто је Закон о универзитету усвојен? Можемо да понудимо најприближнији одговор. Од јануара 1905. здравље митрополита Инокентија се погоршавало и водећа позиција у Српској цркви све више је припадала епископу шабачком Димитрију Павловићу, најстаријем владици по посвећењу, који је након Инокентијеве смрти у мају 1905. преузео администрирање београдском митрополијом, а ускоро постао и митрополит.³¹ Доцније у тексту ћемо видети којим је путевима владика Димитрије имао намеру да ојача научну теологију и оснује богословски факултет.

Националне разлоге, поменуте у *Правди*, објаснио је две и по деценије касније (1930) прота Стеван Димитријевић, први декан Православног богословског факултета у Београду. Он је писао да је 1905. „један од тих важних разлога“ био да се на „свеучилишту Пијемонта онда разједињеног народа нашег, у престоници Србије“ омогући „више духовно образовање или добијање научног степена и за свршене ученике православних богословија свију крајева наших: Богословије у Сремским Карловцима, Београду, Цетињу, Призрену, Задру и Сарајеву“. Он је још рекао да је у то време идеја о оснивању богословског факултета имала подршку српске јавности.³²

Ипак, што се богословског факултета као духовне академије тиче, члан 4. Закона о Универзитету из 1905. остао је само „мртво слово на папиру“. У прилог томе иде и чињеница да је *Весник Српске цркве* „отварање Српског универзитета“ пропратио хвалоспевним чланком, али занимљиво је да у њему ни богословски факултет ни духовна академија нису поменути.³³ Но, иако је недостатак студената био јавнији разлог, онај други, исто тако важан разлог за оклевање с оснивањем богословског факултета био је недостатак професорског кадра. У наредним годинама су с других факултета Београдског универзитета стизале такве примедбе.

³⁰ „Закон о универзитету“, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, фебруар 1905, 168-169.

³¹ „Боловање и смрт митрополита Инокентија“, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, мај 1905, 439-451.

³² Стеван М. Димитријевић, нав. дело, 73.

³³ Здравко Пауновић, „Отварање универзитета Краљевине Србије“, *Весник Српске Цркве*, октобар 1905, 916-918.

Једна чињеница која је помињана током скупштинске дискусије 1905. године завређује нарочиту пажњу. Посланици Народне скупштине Србије су исказивали бојазан од јачања културног и научног утицаја Софије и Загреба и сматрали су да треба одговорити хитним оснивањем универзитета у Београду. Алекса Жујовић је током дебате рекао да београдску Велику школу што пре треба подићи у степен универзитета јер „на Балкану биће будућност онога народа, који буде културно јачи“.³⁴ Светислав Симић је на сличан начин упозорио да су Бугари и Хрвати (а ови други „не живе потпуно слободним животом“) основали универзитете и да Бугари већ примају студенте из крајева на које претензије полажу и Србија и Бугарска. Томе је још додао: „Зар Србија, која се жртвама својих синова ослободила ропства, после 100 година самосталног живота да дочека да се око ње отворе две такве институције, а она да је нема“.³⁵

Србија је 1905. године добила свој Београдски универзитет и тиме се изједначила са Бугарском (чија је Велика школа 1904. године прерасла у Софијски универзитет) и „неслободном“ Хрватском (која је 1874. добила модерно Загребачко свеучилиште). Требало је да се „потпуност“ Београдског универзитета надале оствари оснивањем богословског и медицинског факултета. Што се овог првог тиче, управо је ривалство са Хрватима и њиховим Загребачким свеучилиштем довело до његовог убрзаног оснивања у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца 1919. године. Но, до овог момента идеја стварања богословског факултета у Београду пролазила је свој трновит пут.

Превага присталица богословског факултета у врху Српске цркве и застој на оснивању услед Балканских ратова и Првог светског рата

Обнављање разговора о богословском факултету морало је да сачека новог београдског митрополита Димитрија Павловића који је на црквени трон Србије ступио у августу 1905. године. За разлику од двојице својих претходника митрополит Димитрије је студирао филологију на београдској Великој школи, а затим је студирао и словенску филологију и књижевност у Паризу.³⁶ У његово време околности су почеле да иду, не без отпора, у прилог оснивању богословског факултета равноправног свим осталим факултетима у саставу Београдског универзитета. Средином 1906. *Гласник* је објавио беседу проф. др Франца Шиндлера о положају и значају теологије и теолошког факултета на универзитетима Запада.³⁷

³⁴ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LVII редовни састанак Народне скупштине држан 9. фебруара 1905. Београд 1905, 1510-1511.

³⁵ Стенографске белешке о седницама Народне скупштине у редовном сазиву за 1904. годину од 1. новембра 1904. до 3. марта 1905, II, LVII редовни састанак Народне скупштине држан 9. фебруара 1905. Београд 1905, 1514-1515.

³⁶ Ђоко Слијепчевић, нав. дело, 423-424.; – Димитрије Павловић (Пожаревац, 1846 – Београд, 1930), завршио Београдску богословију и филолошки одсек Велике школе у Београду. За епископа нишког изабран 1884. у неканонској јерархији па је 1889. поднео оставку, за епископа шабачко изабран 1898, за митрополита београдског 1905. Патријарх српски постао је 1920. Према: *Енциклопедија српског народа*, 286. – Рамила Радић наводи да патријарх Димитрије није завршио студије. У: Рамила Радић, „Образовање свештенства...“, 114.

³⁷ Франц Шиндлер, „Положај и значај теолошког факултета“, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, јун-јул 1906, 443-458.

Овај чланак је био подршка и оснивању богословског факултета на Београдском универзитету. Стара питања поново су отворена 1907. године.

Крајем јануара 1907. *Гласник* је објавио чланак у којем је изложена визија богословског факултета на Београдском универзитету. Заслуге за стратегију образовања будућих професора овог факултета на страним високим школама приписана је митрополиту Димитрију. Постојала је дилема да ли у иностранство слати гимназисте или богослове, а у Цркви су још сматрали да би професори богословског факултета требало да буду свештеници или калуђери. Ови професори би били под „надзором и старањем“ Светог архијерејског сабора, а „уређење факултета“ и „програм наука“ били би предмет договора Министарства просвете и Српске православне цркве. Речено је и да „финансијске прилике“ иду у прилог отварању богословског факултета који је сматран мањим трошком од духовне академије. Изнето је мишљење да „богословски факултет треба да буде отворен одмах, чим најстарији разред садашње Богословије изађе из школе“.³⁸

Један од најпозванијих људи за релевантно мишљење у том тренутку био је и ректор Богословије Светог Саве прота Стеван Веселиновић. Он и његова школа су, видели смо, имали обавезу да буду претходница богословског факултета. Веселиновић се у фебруару 1907. критички осврнуо на кашњење у имплементацији високог теолошког образовања: „Питање о вишој богословској спреми покренуто је код нас сувише касно, ако не и сасвим доцкан. Узроке томе закашњењу многи су налазили и налазе у нехату цркве за своју дужност, и државе – за своју државну веру“. Веселиновић је рекао да се често превиђају сви разлози који су довели „да стање богословске науке буде овакво какво је: незавидно, али не и сасвим очајно“. Он је сматрао како је до 1885. „богословска настава“ била „у повоју; о некој стручности и вишем богословском образовању у земљи није се могло ни говорити, и ако се стално одржавао уобичајени али несистематичан начин одашиљања појединаца у руске више богословске школе“. То је било време када нико није „озбиљно помишљао на установу каквог богословског факултета или академије“. Веселиновић је рекао како је, да би се богословска спрема побољшала, основана Богословија Светог Саве „да послужи за основу вишем богословском образовању“, а о разлозима за посртање богословског образовања је закључио: „Застој у развоју наше богословске науке трајао је дуго, и за то време, докле су Гимназије и Лицеј ишли непосредно својим циљевима, богословска наука је служила као оруђе српске националне политике. Она је несумњиво много заостала, не за то, што није имала, или не би могла имати фонда у себи за напредовање; него зато, што је дух времена од ње тражио такву службу, која није могла у пуној мери задовољити и политичко-национални и научни задатак“.³⁹

У полемику се крајем марта 1907. укључила и *Политика*. Повод је било мишљење Филозофског факултета и Правног факултета да ради спремања наставног кадра за богословски факултет у иностранство не треба слати кандидате који су завршили стару Београдску богословију јер „им недостаје потребно опште образовање“. Оба факултета су предложила да се на ове студије у иностранство пошаљу матуранти гимназија „јер кад се уреди теолошки факултет, он се мора подвргнути под основне законе универзитета, међутим први услов за ступање на

³⁸ „Богословски факултет“, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 30. јануар 1907, 17-18.

³⁹ Стеван М. Веселиновић, „Виша богословска спрема“, *Весник Српске Цркве*, фебруар 1907, 81-83.

универзитет јесте матура. Сем тога сваки будући наставник тога факултета мора имати научни степен доктора“. Суочен са болном чињеницом крајњег ниподаштавања црквеног образовања, митрополит Димитрије је образовао теолошку комисију која је одбацила мишљење два београдска факултета. Митрополит је овој комисији истовремено поверио да одлучи „да ли је за наше прилике боље отворити духовну академију или факултет“. На крају, „ма да су мишљења била подељена, ипак је решено већином да је према савременим научним потребама и нашим финансијским приликама могућно приступити одмах само отварању факултета“. Пошто је било „начелно решено“ да се на богословски факултет као редовни студенти могу уписивати свршени ђаци Богословије Светог Саве, одлука о отварању факултета морала је у најбољем случају да сачека 1909. годину. Према *Политици*, у Министарству просвете и црквених дела су били вољни да 1909. године отворе богословски факултет. Српска православна црква је начелно прихватила мишљење Филозофског факултета и Правног факултета да предавачи на богословском факултету морају бити доктори наука, с тим што је напоменуто да у почетку то неће бити сасвим могуће.⁴⁰

На писање *Политике* обрушио се београдски *Дневни лист* који је заступао мишљење самосталаца. У овим новинама је средином априла 1907. објављено да „вера није наука, па јој онда и нема места на чисто научним заводима“. Додато је да Београдски универзитет не би смео „под својим кровом трпети теолошки факултет, те му тим давати научни карактер, на који он апсолутно нема права“. Према *Дневном листу*, једини оквир за високо теолошко образовање у Србији могао би бити нађен у виду духовне академије „где би требало учити зашто је вера још потребна, и да нам је вера непотребна ако свештеник својим понашањем рђаво утиче на своје парохијане“.⁴¹

На молбу уредника *Гласника* Добросава Ковачевића, *Дневном листу* је одговорио др Чедомир Марјановић. Он је нагласио да иза писања *Дневног листа* против богословског факултета стоје неки професори Београдског универзитета и књижевници социјалистичке оријентације, који су приступили Самосталној радикалној странци. О њима је рекао да „мрзе религију, Бога, цркву и све оно што са вером стоји у вези. Мрзе зато што су се тим духом запојили још као социјалисти, ту су пак мржњу поцрпли на западу за време свога школовања, па за то мрзе и нашу цркву и нашу црквену историју и наше црквене претке и великане и т. д.“. Марјановић је додао да школе „уливају симпатије“ ка „атеизму, нераду, неморалу“, да „живимо у историском тренутку где се верске ствари сматрају као нешто старо и преживело“ и „разумљив“ је „антагонизам омладине према свему верском и симпатије, односно ватрено одушевљење за све новије идеје“ Марјановић је у тексту образложио због чега је теологија научна дисциплина и нагласио да је богословски факултет у Србији „потребан но игде и потребан но икада“.⁴² Кроз

⁴⁰ „Теолошки факултет“, *Политика*, 29. март 1907.

⁴¹ „Је ли потребан теолошки факултет“, *Дневни лист*, 18. април 1907.

⁴² Чедомир Марјановић, „Да ли је теологија наука?“, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 30. јун 1907, 180-182. – Чедомир Марјановић (Њуприја, 1872 – Београд, 1944), завршио Духовну академију у Кијеву и Старокатолички факултет у Берну, где је 1904. докторирао. Бавио се историјом цркве. У окупираној Србији био је министар правде у Недићевој влади. Стрелан је као сарадник окупатора. Према: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 483-484.; као и: Урс фон Аркс, нав. дело, 19-20, фуснота 43.

Марјановићево писање поново учавамо већ познату чињеницу да је српско друштво на прелому 19. и 20. века делом атеизирано, а делом престало да испољава своју религиозност одласком у цркву јер је образовањем надмашило свештенство. Марјановић је због тога закључио да је хитно потребно отворити богословски факултет као научну институцију.

Током 1907. године, видели смо, поново је подвучено да до отварања богословског факултета не може доћи пре 1909. године. Није било извесно ни оснивање факултета за само једну генерацију свршених богослова, па је било реалније да доношење одлуке сачека још неку генерацију ђака Богословије Светог Саве. Но, пошто су Балкански ратови 1912-1913. постали главна брига Србије, до решења је могло доћи тек након њих. Иста питања изнова су постављена.

Теолог и доктор права Радован Казимировић је 1913. године писао како је отварање теолошког факултета на Универзитету у Београду наишло „на извесне потешкоће, па је затим и занемарено“ јер се „као последица тог оријенталско-српског оклевања међу нашом интелигенцијом развило чак и мишљење о непотребности богословског факултета“. Кроз изношење разлога за и против богословских факултета Казимировић је приказао да противници међу „радикалним световњацима“ сматрају како „научно испитивање богословских проблема“ треба поверити филозофским факултетима у оквиру религијско-историјског одсека јер у научним радовима теолога „веје уски дух конфесионализма“ чиме се доводи у питање „слобода научног испитивања“. Он је навео и да су „наши црквени конзервативни представници“ „најватренији поборници духовних академија и противници богословских факултета“ јер сматрају да би богословске студије на универзитету биле изложене посветовљавању.⁴³

Пошто је током даље елаборације оба ова мишљења одбацио као неоснована Казимировић је рекао да је оснивање теолошког факултета у интересу Србије, Српства, Српске православне цркве, Београдског универзитета, науке и просвете. Нагласио је да Црква оснивању богословског факултета „треба само да се радује а никако да му смета“. По њему би духовна академија стварала стручњаке „са заосталим погледима, јер не би били у стању, да се у затвореној средини академској добро упознају са оним наукама, које универзитет пружа својим студентима“. Признао је да му није јасно зашто се државни врх определио за оснивање духовне академије. Казимировић је нагласио и да је до 1913. већ неколико генерација свршених ђака Богословије Светог Саве окончало школовање па је тиме кључни разлог за кашњење с богословским факултетом отклоњен. Одлагање, односно избегавање оснивања богословског факултета сматрао је „нечувеним оклевањем“ за које највећу одговорност сносе „неенергични министри просвете“ и „неувиђавни црквени представници“. ⁴⁴ Међутим, Казимировић као да је превиђао недостатак наставног кадра за богословски факултет. ⁴⁵ Ако је сада и постојао студентски потенцијал оног наставног још увек није било на видуку.

⁴³ Радован Казимировић, *Богословски факултет српског универзитета*, Београд 1913, 1-7. – Радован Казимировић (Јабучевац, Неготинска Крајина, 1882 – Београд, 1950), завршио је Духовну академију у Кијеву, а докторирао је права у Тибингену 1911. године.

⁴⁴ Исто, 17, 23-30.

⁴⁵ Душан Кашић, „Богословски факултет 1920-1980“, *Богословски факултет Српске православне цркве 1920-1980*, Београд 1980, 2.

Према Казмировићу, дакле, духовна академија је и даље била државни модел за високо теолошко образовање чак и 1913. године, упркос превази мишљења у врху Српске цркве ка богословском факултету. Он је поменуо још једну алтернативу, не мање важну од прве две: могуће отварање богословског или религијско-историјског одсека на Филозофском факултету уместо богословског факултета или духовне академије. Није требало много да и ово питање дође на дневни ред државних органа.

Тим поводом *Весник Српске Цркве* известио је у априлу 1914. о новом кораку ка „установљењу“ богословског факултета: „У пројекту измена и допуна закона о Универзитету, предвиђено је установљење и богословског факултета. Биће шест факултета: богословски, философски, правнички, технички, медицине и пољопривредни. Државни Савет прегледао је овај предлог и дао мишљење: да би богословски и пољопривредни факултети требало да буду одсеци. Једно или друго, ми само очекујемо да се што пре дође до остварења овога пројекта“.⁴⁶ Дакле, Државни савет је сматрао да високо богословско образовање треба да буде одсек другог факултета, сасвим извесно Филозофског факултета. Међутим, реализацију једног или другог решења прекинуо је Први светски рат.

Законско установљење Православног богословског факултета Београдског универзитета 1919. и почетак наставе 1920. догодили су се у новоствореном етничком амбијенту Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁴⁷

⁴⁶ „Вести из наше Цркве – Богословски факултет“, *Весник Српске Цркве*, април 1914, 336. – У архивској грађи Државног савета у Архиву Србије нема податка из 1914. који би ово појаснио.

⁴⁷ О томе у: Александар Раковић, „Академска и политичка расправа о Богословском факултету током 1919. године (са освртом на раније писање Весника Српске цркве)“, *Српска теологија у двадесетом веку*, 1, Београд 2007.